Impact Factor – 6.261 | Special Issue - 162 C | Mar. 2019 | ISSN – 2348-7143
UGC Approved Journal List No. 40705

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-Research Journal

WOMEN EMPOWERMENT AND SCIENTIFIC CHANGE

- EXECUTIVE EDITOR OF THIS ISSUE -
Dinesh R. Jaronde

- CHIEF EDITOR -
Dr. Dhanraj T. Dhangar

Adarsh Arts & Commerce College Desaiganj

PRINCIPAL
Adarsh Arts & Commerce College,
Desaiganj (Wadsa) Dist.- Gadchiroli

Printed By : **PRASHANT PUBLICATIONS, JALGAON**

४५. भारतीय स्त्रीयांच्या सक्षमीकरणात संविधानाचे योगदान १३२
प्रा.मनोज सोनटक्के, प्रा.डॉ.मिलींद भगत

४६. सक्षम महिला आणि राजकारण १३५
प्रा. डॉ. विठ्ठल गो. चव्हाण

४७. महिलांचे आर्थिक सबलीकरण एक विवेचन १३७
प्रा. डॉ.अपर्णा अ. पाटील

४८. मानवी अधिकार व महिला १३९
डॉ. विजय टोंगे

४९. स्त्री सक्षमीकरणाचा ऐतिहासिक आढावा १४१
कु. प्रिया प्रकाशराव इंझळकर

५०. ग्रामिण महिला व सक्षमिकरण क्षेत्रे १४४
प्रा. डॉ. दिवाकर एन. कामडी

५१. महिला आरोग्य प्रबोधन ही काळाची गरज १४७
प्रा.डॉ.अर्चना आ. निखाडे

५२. आधुनिक भारतातील एक महान सेवाव्रती : साधनाताई आमटे १४९
प्रा. डॉ. लखपती वा. गायकवाड

५३. स्त्रियांचे बदलते सामाजिक, राजकीय व कौटुंबिक स्वरूप १५१
डॉ. सौ. एम. आर. वलीवकर

५४. कायद्यातील तरतुदी व महिला सक्षमिकरण १५३
डॉ.बी.व्ही.डोंगरे (पाटील)

५५. नैतीकता आणि महिला सशक्तीकरण १५६
डॉ. मोहन दे. वानखडे

५६. महाराष्ट्राच्या राजकारणातील महिलांचा सहभाग १५९
डॉ. किशोर उत्तमराव राऊत

५७. महिला व राजकारण १६२
प्रा. सौ. रायठक दिपमाला विश्वनाथ

५८. कौटुंबिक कलह सोडविण्यांत महिला तक्रार निवारण केंद्राची भूमिका १६४
प्रा. डॉ. साधना डी. वाघाडे

५९. महिलांचे राजकारणात सहभाग १६६
प्रा. डॉ. सुधाकर जावळे

६०. आंबेडकरी विचारदृष्टी आणि स्त्री मुक्ती १६९
प्रा.डॉ. युवराज श्रीराम मानकर

६१. महिला सक्षमिकरण व कौटुंबिक हिंसाचार १७३
प्रा. राजु दयारामजी चावके

६२. अहिंसा : गांधीचींचा विचार आशय १७५
डॉ. माधव लक्ष्मणराव सोनेकर

६३. संत नरहरी सोनार १७८
प्रा. डॉ. व्यंकटेश पोटफोडे

६४. महिला सबलीकरण एक आव्हान १८१
प्रा. डॉ. दीपक आनंदराव चौरपगार

६५. महात्मा फुले यांचे शैक्षणिक विचार १८३
प्रा.डॉ. गजानन रा. लोहवे

६६. ग्रामीण पर्यटन : संधी व आव्हाने १८६
प्रा. निलेश दे. हलामी

६७. भारतीय अर्थव्यवस्थेवर काळया पैशाचा प्रभाव १८८
प्रा.डॉ. जयेश मो. अवथरे

६८. बालकांचे हक्क आणि भीक मागणारी रस्त्यावरील मुले १९१
निलेश रामराव मगर

Adarsh Arts & Commerce College Desaiganj
163
PRINCIPAL
Adarsh Arts & Commerce College,
Desaiganj (Wadsa) Dist.- Gadchiroli

ग्रामीण पर्यटन : संधी व आव्हाने

प्रा. निलेश दे. हलामी
वाणिज्य विभाग
आदर्श महाविद्यालय, देसाईगंज, जि. गडचिरोली-४४१२०७

प्रस्तावना :

वास्तविकत: भारत हे खेडयाची भूमी म्हणून ओळखल्या जाते. भारतात जवळपास ७२.२ टक्के जनता ग्रामीण भागात राहते. २०११ च्या जनगणनानुसार, भारतातील १२१ करोड लोकसंख्यापैकी ८३.३ करोड जनता ही ग्रामीण भागात तर ३७.७ करोड जनता हे शहरी भागात राहते. स्वातंत्र्यानंतर पहिल्यांदाच शहरी भागातील लोकसंख्येत वाढ झाली आहे. २००१ च्या जनगणनेनुसार शहरीकरणाचे प्रमाण २७.८१ टक्केहून वाढून ते २०११ च्या जनगणनेत ३१.१६: झाले. जवळपास ६९,००० गावांमध्ये ७२.२ टक्के आणि ५४८० शहरामध्ये २७.८ टक्के लोकसंख्या आहे..

भारत एक सांस्कृतिक देश आहे. भारतातील भाषा, धर्म, नृत्य, संगीत, वास्तुकला, अन्न व रीतिरिवाज या देशात वेगवेगळ्या ठिकाणी भिन्न आहेत, परंतु तरीही त्यांच्यात एक समानता आहे आणि याचा संपूर्ण जगात प्रभाव आहे. अनेक इतिहासकारांनी "पृथ्वीवरील सर्वात जुने जीवित सभ्यता" म्हणून मानले, भारतीय परंपरा ८००० ई.पू. पूर्वीची आहे आणि वेदांच्या काळापासून एक इतिहास आहे.

भारतीय पर्यटन उद्योग :

भारत-मोहक पर्यटन स्थळांची भूमी विविधतेत ऐक्य म्हणून ओळखली जाते. भारतातील सर्वात भव्य धार्मिक समाज आणि संस्द्रती असलेल्या जगातील सर्वात विद्वानामध्ये विविध राष्ट्रांपैकी भारत एक आहे. धर्म अजूनही त्याच्या अनेक लोकांच्या आयुष्यात एक केंद्रिय आणि निश्चित भूमिका बजावते.

भारतात कला, शिल्पकला आणि संस्कृतीच्या परंपरेत समृद्ध असल्याने ग्रामीण पर्यटन स्थळ म्हणून महत्त्वपूर्ण उदभवू शकते. ग्रामीण भारतामध्ये एक सुंदर नैसर्गिक सौंदर्य आहे. पर्वत, जंगले, समुद्र, तलाव इ. नैसर्गिक घटकांची सुंदरता आहे. याबरोबरच ऐतिहासिक वारसाही भारतात समृद्ध आहे. भारतीय पारंपारिक जीवनशैली आहे. त्या परंपरागत रीतिरिवाजांसह, ग्रामीण हस्तकौशल्य, पारंपारिक खाद्यपदार्थ आणि त्यांची होस्टिंग शैली आणि सांस्कृतिक कार्यक्रमांचे महत्त्वपूर्ण मूल्य आहे.

भारतात जीडीपी ६.२३ टक्के आणि भारतातील एकूण रोजगाराच्या ८.७८ टक्के योगदानाने भारतातील पर्यटन सर्वात मोठे सेवा उद्योग आहे. ५ पेक्षा अधिक दशलक्ष वार्षिक विदेशी पर्यटकांचे आगमन होतात आणि ५६२ दशलक्ष देशी पर्यटक भेटी देतात. देशातील परकीय चलनाचा प्रमुख व्यवहार करणारे पर्यटन हे एक आहे. यामुळे ग्रामीण भागामध्ये रोजगाराच्या संधी वाढतील आणि ग्रामीण कारागीरांच्या उत्पादनांना बाजारपेठ तयार होईल.

ग्रामीण पर्यटनामधील संधी :

प्रामुख्याने पुढिल प्रमुख ग्रामीण पर्यटन क्षेत्रात संधी आहेत:

१) **ग्रामीण पर्यटन नोकरीची संधी निर्माण करतो :** पर्यटन लोकांसाठी रोजगार निर्मिती करतात. ग्रामीण भागात रोजगार व नोकरीची संधी निर्माण होतील. त्यामुळे ग्रामीण भागातील लोकांना नोकरीच्या संधींसाठी शहरी भागात स्थलांतर करण्यास प्रतिबंध होईल.

२) **पर्यटन इतर उद्योगांना प्रोत्साहन देते :** आतिथ्य, मनोरंजन, वाहतूक, खानपान, शिक्षण, निवासस्थान, किरकोळ इत्यादीसारख्या इतर अनेक उद्योगांवर पर्यटन आकर्षित होते. त्यामुळे यासारख्या उद्यागाना प्रोत्साहन मिळेल.

३) **ग्रामीण क्षेत्रांचा विकास :** पर्यटन ग्रामीण भागात विकसित होईल. यामुळे ग्रामीण लोकांच्या राहणीमानात वाढ होईल.

४) **देशातील एकूण आर्थिक विकासात योगदान :** पर्यटनामुळे ग्रामीण भागाचा आर्थिक विकास होवून देशातील एकूण आर्थिक विकासात त्याचे योगदान राहील.

५) **परकीय चलन :** देशातील परकीय चलनातील प्रमुख कमाई करणारे पर्यटन हे एक क्षेत्र आहे. देशात ज्या प्रकारे परकीय चलन कमावतो त्यामध्ये ग्रामीण पर्यटनामुळे नक्कीच अधिक वाढ होईल.

६) **कला आणि हस्तकला यांना मोठ्या प्रमाणावर संधी मिळेल :** भारतातील बहुतेक गावांमध्ये मुख्य कारागीरांचे घर आहेत. ज्यांनी मागील पिढ्यांपासून हस्तकला ही जोपासून ठेवली आहे. हस्तकला हे एक उद्योग आहे. जे पर्यटकांच्या प्रवाहातून सर्वात मोठे लाभ घेऊ शकतात.

७) **इतर पर्यटन क्षेत्राचा विकास :** कृषी पर्यटन, तीर्थक्षेत्र पर्यटन, वन्यजीव पर्यटन यासारख्या इतर पर्यटन क्षेत्राचा विकास होईल. ग्रामीण भारत अजूनही मुख्यत्वे कृषी अर्थव्यवस्थेवर आधारित आहे. त्यामुळे ग्रामीण लोकांच्या शेतीविषयक माहिती मिळेल.

ग्रामीण पर्यटनामध्ये आव्हाने –

ग्रामीण पर्यटनामध्ये पुढिल प्रमुख आव्हाने आहेत.

१) **नागरी पायाभूत सुविधा :** देशातील जवळजवळ निम्मे गावांना बाराही महीने रस्त्याची सुविधा नाही. यापैकी काही गावांना ते जोडणे कठीण काम आहे.

२) **निवासी पायाभूत निवासी :** काही ग्रामीण भागात

PRINCIPAL
Adarsh Arts & Commerce College,
Desaiganj (Wadsa) Dist.- Gadchiroli
Adarsh Arts & Commerce College Desaiganj

ISSN : 2348-7143
March 2019

निवास उपलब्ध नाही त्यामुळे त्या ठिकाणी पर्यटकांना राहण्यायोग्य नसते.

३) **कायदेविषयक समस्या :** पर्यटन हे मनोरंजन उद्योगाचा एक भाग आहे. त्यामुळे हॉटेल, मोटेल आणि कॉटेज इ. करीता परवाना मिळवून सरकारला कर देत आहेत. यात कायदा व सुव्यवस्था बदल समस्या असू शकते. शक्य तितके नियम बनवून सरकारने ग्रामीण पर्यटन वाढवायला हवे. यामुळे ग्रामीण उद्योजकांना पर्यटन विकासामध्ये भाग घेण्यास प्रोत्साहन मिळेल.

४) **प्रशिक्षित मनुष्यबळाची कमतरता :** आतिथ्य उद्योगासाठी प्रशिक्षित मनुष्यबळाची समस्या आहे. हॉटेल व्यवस्थापनात प्रशिक्षित लोक कदाचित कामासाठी ग्रामीण भागाकडे जाण्यास इच्छुक नसतात. नियुक्त होणाऱ्या ग्रामीण लोकांना प्रशिक्षित करणे आवश्यक आहे.

५) **अपुरे आर्थिक सहाय्यता :** प्रारंभिक टप्प्यात ग्रामीण पर्यटनांना प्रोत्साहन देण्यासाठी पुरेसा निधी आवश्यक आहे. अपुऱ्या आर्थिक सहाय्यतामुळे ग्रामीण उद्योजकाने स्वत:चा व्यवसाय सुरू करणे कठीण आहे. मानवी संसाधन, नियम आणि नियमांचे अंमलबजावणी, भौतिक पायाभूत सुविधा तयार करणे यासाठी आवश्यक विकासासाठी पुरेसा आर्थिक सहाय्य आवश्यक आहे.

६) **स्थानिक सहभागाची कमतरता :** बहुतेक ग्रामीण लोक शहरी भागात काम करतात, म्हणून ते ग्रामीणमधून शहरी भागात स्थलांतर होतात. ग्रामीण पर्यटनामध्ये अधिक सहभाग घेण्यासाठी ग्रामीण लोकांना ज्ञान आणि कौशल्य विकसित करण्याची गरज आहे. ग्रामीण पर्यटन विकासासाठी ग्रामीण लोकांच्या सहभागाचा आधार आहे.

७) **अशिक्षित लोक :** ग्रामीण भागातील बहुसंख्य लोक अशिक्षित आहेत. ते पारंपारिक मूल्ये आणि रीतिरिवाजांनी बंधनकारक आहेत. त्यांची संस्कृती, धर्म, अंधश्रद्धेचा त्यांच्या विचारांवर आणि वर्तनांवर मोठा प्रभाव पडतो. ग्रामस्थांच्या जीवनातील पैलू खूपच मंद आहे. त्यामुळे त्यांच्या पारंपारिक व्यवसायामध्ये टिकून राहण्याची त्यांची प्रवृत्ती आहे,की ते फायदेशीर आहेत किंवा नाही, यांची जोखीम उचलण्यासाठी तयार नसतात.

१०) **संप्रेषण कौशल्य :** संप्रेषण ही मोठी समस्या आहे. संप्रेषणामध्ये भाषा आणि शिक्षण ही मूलभूत अडथळा आहे. प्रभावीपणे परिणामकारक संवाद साधण्याची क्षमता, पर्यटकांना उबदार स्वागत करण्याची क्षमता त्यांच्यावर अवलंबून आहे. अतिथी आणि यजमान दरम्यान कोणतेही संप्रेषण अंतर असू नये.

पर्यटन विकासासाठी धोरणे :

ग्रामीण पर्यटनाचे विकासासाठी पुढील धोरणांची अंमलबजावणी करणे आवश्यक आहेत – १) पर्यटन पायाभूत सुविधा निर्माण करणे. २) सुरक्षा आणि सुरक्षिततेमध्ये आत्मविश्वास निर्माण करणे. ३) नवीन तंत्रज्ञानात गुंतवणूक करणे. ४) नैसर्गिक स्रोतांचे संरक्षण, स्थानिक वारसा आणि जीवनशैलीचे संरक्षण करणारे ग्रामीण पर्यटन विकसित करणे. ५) ग्रामीण भागातील गुणवत्तेची गुणवत्ता सुधारणे. ६) ग्रामीण पर्यटन प्रोत्साहित करण्यासाठी सरकारचे सहभाग पाहिजे.

केंद्र सरकार आणि राज्य सरकारने प्रकल्प सुरू करण्यासाठी आर्थिक सहाय्य देऊन ग्रामीण पर्यटन प्रोत्साहित केले पाहिजे. यामुळे ग्रामीण भागामध्ये रोजगाराची निर्मिती होईल आणि शहरी ते ग्रामीण भागातील निधीचा प्रवाहही होईल. ग्रामीण पर्यटन विकासासाठी आवश्यक सुविधा जसे आवास, रस्ते, विमानतळ सुविधा, रेल्वे सुविधा, स्थानिक वाहतूक, संप्रेषण दुवे आणि इतर आवश्यक सुविधा तयार करणे आवश्यक आहे. यशस्वी होण्यासाठी पर्यटनच्या विविध विभागासाठी भिन्न धोरण विकसित करून. प्रभावी आणि यशस्वी होण्यासाठी, लक्ष केंद्रित करणे आवश्यक आहे. पर्यटकांना सर्व सुविधा वाजवी किंमतीवर उपलब्ध करून देत पर्यटकांना भविष्यात पुन्हा एकदा भेट देण्याची संधी प्राप्त करावे.

निष्कर्ष :

जगामध्ये वेगाने विस्तारणारा, मोठी उलाढाल, मोठया संख्येने अशिक्षितांपासून शिक्षितांपर्यंत विविध पर्यटन प्रकाराच्या सेवा देण्यातून रोजगार व स्वंयरोजगार उपलब्ध करून देणारा असा उद्योग आहे. ग्रामीण पर्यटन हा देशातील आर्थिक विकास आणि रोजगार निर्मितीचा मुख्य क्षेत्र आहे. महिलांचे सशक्तीकरण, ग्रामीण कारागीरांची आर्थिक स्थिती बळकट करणे, परकीय चलन इ. मिळवणे हे शक्य आहे. जर योग्य बाजारपेठ निर्माण झाली तर पर्यटनामुळे ग्रामीण भागाला बरेच फायदे मिळू शकेल. शहरी ते ग्रामीण अर्थव्यवस्थेतील स्रोतांना प्रवाह होण्यास मदत होऊ शकेल. आणि यामुळे ग्रामीण विकासासाठी एक स्थायी स्वरूपाचे उत्पन्न मिळू शकते. ग्रामीण आर्थिक विकासासाठी आणि सकारात्मक सामाजिक बदल सुनिश्चित करण्यासाठी सरकारने ग्रामीण पर्यटनांना प्रोत्साहन दिले पाहिजे.

संदर्भ :

१. वार्षिक अहवाल–२०१७–१८ पर्यटन मंत्रालय भारत सरकार
२. https://www.hindivyakran.com/2019/02/rural-tourism-in-india-essay-in-hindi.html?m=1
३. https://www.business-standard.com/article/economy-policy/70-indians-live-in-rural-areas-census-111071500171_1.html
४. http://www.indianmirror.com/indian-industries/tourism.html

Adarsh Arts & Commerce College (Desaiganj)
PRINCIPAL
Adarsh Arts & Commerce College,
Desaiganj (Wadsa) Dist.- Gadchiroli